

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון של"ד, פר' יתרו תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

מתקש להישבע

על התובע מפני שלא דקדק למסור ממונו לאדם נאמן, ועקב כך נגרם חילול השם.

להישבע על אמת

דעת הרמב"ם (ספר המצוות עשין ז) היא שהשבועה בעת הצורך היא מצוה, והיא מצוה עשה שנצטוונו להישבע בשמו כשיש צורך לקיים דבר או להכחישו, שכן בזה מתבטאים הגדולה, הכבוד והעילוי. כך גם כתב בהלכות טוען ונטען (שבועות פרק יא הלכה א) שכשם ששבועת שוא ושקר היא

תשובה

מן התורה ישנם מקרים שבסכסוך ממוני בין אדם לחברו, מוטלת על הנתבע חובת השבועה כדי לאמת את טענותיו ולהיפטר מתביעת התובע. אם אינו נשבע, עליו לשלם את הסכום הנתבע.

אמנם שבועה שיש בה הזכרת שמו יתברך היא אמצעי חמור ביותר, ולכן בזמנינו נמנעים ממנה בכל מחיר. מאידך, יש לברר את הדין כאשר התובע כן דורש שבועה בכל תוקף, במיוחד כשמדובר בסכומים גדולים ובחשש להונאה מכוונת.

חומר איסור שבועה

בגמרא (לח-לט.) הפליגו מאוד בחומרת השבועה. נאמר שם שעל הדיינים לאיים ולהזהיר את הנשבע שידע שהעולם כולו נזדעזע כאשר אמר הקדוש ברוך הוא בסיני (שמות כ, ז) 'לא

עשה שהיה בירושלים, בחודש אלול תשפ"ג. הרב מנחם מנדל הורביץ, אברך כבן 45 ואב לתשעה ילדים, היה ידוע כתלמיד חכם מופלג שהקדיש את כל זמנו ללימוד תורה בכולל "אור התורה". מצבו הכלכלי היה דחוק, אך הוא הסתפק במועט ושמח בחלקו.

יום אחד, פגש את ר' יצחק זאב (וולוול) פרידמן, סוחר ותיק, שהציע לו "הזדמנויות עסקיות" שונות שיוכלו לשפר את מצבו הכלכלי. ר' מנחם מנדל, שראה את מצוקת משפחתו, נענה להצעותיו של ר' וולוול. אך במשך הזמן עלה בו החשד כי ר' וולוול ניצל את תמימותו והוציא ממנו סכומי כסף גדולים בשיטות שונות. ר' מנחם מנדל, שנאלץ לקחת הלוואות ולמשכן את דירתו, מצא את עצמו בחובות עצומים, ופנה לבית הדין בבקשת עזרה.

בבית הדין, הכחיש ר' וולוול את רוב הטענות, והודה רק במקרים שבהם היו ראיות ברורות. בית הדין, בניסיון להגיע לפשרה, פסק שעל המקרים שאין עליהם הוכחות ישלם ר' וולוול שליש מהסכום הנתבע.

אולם ר' מנחם מנדל, שראה כיצד משפחתו קורסת תחת נטל החובות, פנה שוב לבית הדין בבקשה למצות את הדין עם ר' וולוול ולחייבו בשבועה דאורייתא. טענתו הייתה שלאור הסכום העצום (למעלה ממיליון שקלים) והנזק הבלתי הפיך שנגרם למשפחתו, אין ביכולתו להתפשר על אף שקל.

השאלה העומדת בפני בית הדין: האם במקרה זה, כאשר התובע מסרב לפשרה ודורש שבועה דאורייתא מהנתבע, רשאי בית הדין לכפות פשרה, או שמא חובתם להיענות לבקשת התובע ולחייב את הנתבע בשבועה כדת וכדין?

כתב הראב"ד (בהשגות לרמב"ם שם הלכה יג) שהגאונים תיקנו שאין משביעים כיום לא בשם ולא בכינוי, כדי שהעולם לא יחרב בגלל ריבוי החוטאים. במקום זאת, מחרימים ומקללים את האדם, ומחרימים עליו בשופרות, כיבוי נרות ומיטות כפיות כדי להפחידו שאם יחטא, יחטא לעצמו

בלא תעשה, כך יש מצות עשה שישבע מי שנתחייב שבועה בבית דין. הרדב"ז הוסיף שם שיש הידור וקידוש גדול בשבועת אמת בשמו.

ברמב"ן השיג (שם) על מצווה זו, וכתב שאין כאן מצווה להישבע, שהרי מבואר במדרשת תנחומא (שם) 'אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, לא תהיו סבורים שמותר לכם לישיבע בשמי, אפי' באמת אין אתם רשאים לישיבע בשמי, אלא אם יהיה כך כל מדות אלו, את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע, שתהא כשלשה אלו שנקראו יראו אלהים, אברהם איוב ויוסף, אברהם, דכתיב כי ירא אלהים

תשא את שם ה' אלוקיך לשוא'. ושבשונה משאר עבירות שבתורה בהן נאמר 'ונקה', כאן נאמר 'כי לא ינקה ה' את אשר ישא שמו לשווא (שם)'. ובעוד שבשאר עבירות נפרעים רק מהעובר עליהן, בשבועה נפרעים ממנו וממשפחתו, ואף מכל העולם כולו. וגם שבשאר עבירות, אם יש לאדם זכות, תולים לו שניים ושלושה דורות, אך בשבועה נפרעים ממנו מיד. ודברים שאפילו אש ומים אינם מכלים אותם, שבועת שקר מכלה אותם.

עוד מובא שם שעונש השבועה חל גם על התובע, לא רק על הנתבע שנשבע לשקר. רש"י (ד"ה חלה) מפרש שהעונש חל גם

אתה, ובאיוב כתיב תם וישר וירא אלהים וסר מרע, וביוסף כתיב את האלהים אני ירא, הוי את ה' אלהיך תירא'.

להלכה, יש להיזהר מאוד מלהישבע אפילו שבועת אמת, כך פסק בטור ובשולחן ערוך (אורח חיים סימן קנו סעיף א) והביאו את המשך המדרש (שם) שאלף עיירות היו לינאי המלך וכולן חרבו בגלל שתושביהן

בעוד שבשאר עבירות נפרעים רק מהעובר עליהן, בשבועה נפרעים ממנו וממשפחתו, ואף מכל העולם כולו. וגם שבשאר עבירות, אם יש לאדם זכות, תולים לו שניים ושלושה דורות, אך בשבועה נפרעים ממנו מיד. ודברים שאפילו אם ומים אינם מכלים אותם, שבועת שקר מכלה אותם

היו נשבעים, אף שקיימו את שבועותיהן.

בציץ אליעזר (חלק ח סימן ח אות ב) כתב שלפי הרמב"ם צריך לומר שאותן אלף עיירות של ינאי המלך חרבו מפני שנשבעו שלא לצורך. הוא מביא ראיה לדבריו מדברי הלבוש (סימן קנו) שיש להיזהר משבועה לבטלה, ומבאר שאותן עיירות נחרבו מפני שיכלו לפעול ללא שבועה. וכן כתב בשואל ומשיב (מהדורא ג חלק ב סימן כט) שגם לדעת הרמב"ם יש איסור להישבע אפילו באמת כאשר אין צורך בשבועה זו. במנחת יצחק (חלק ד סימן נב אות יב) הסביר במסקנת דבריו שדברי הרמב"ם שיש מצווה בשבועה על אמת מתייחסים רק למי שמצוי במידות של יראת ה' ודבקות בבוא וכמו שנאמר במדרש, אך לשאר בני האדם אסור להישבע גם לדעת הרמב"ם.

תקנת הראשונים

רש"י (שבועות לח: ד"ה בספר תורה) כתב שכבר ביטלו הראשונים שבועה דאורייתא בדורותינו, בגלל עונשה החמור, והיינו שאין נשבעים בנקיטת ספר תורה ולא נשבעים בשם ה' ותיקנו במקומה לגזור 'ארור' פלוני לה' אם משקר בדבריו בעשרה שגם קללה זו נחשבת כשבועה, אלא שאין בה את חומר שבועה שבספר תורה ובשבועה בשם ה' (ומקור לדבריו בתשובות רבינו גרשום סימן ס). הטור (חושן משפט

סימן פז סעיף לה) הביא דברים אלו וציין שכך כתב גם הרמ"ה, וכן הובא בשולחן ערוך (שם סעיף יט) בשם 'יש אומרים'. ובתשובת הגאונים (חלק א סימן קו) העיד רב האי שתקנה זו פשטה בכל ארץ ישראל.

ברמב"ם (שבועות פרק יא הלכה ח, יג) הביא את דיני השבועה להישבע בספר תורה ובשם ה' וכעיקר דין תורה, והראב"ד (בהשגות לרמב"ם שם הלכה יג) כתב שהגאונים תיקנו שאין משיבעים כיום לא בשם ולא בכינוי, כדי שהעולם לא יחרב בגלל ריבוי החוטאים. במקום זאת, מחרימים ומקללים את האדם, ומחרימים עליו בשופרות, כיבוי נרות ומיטות כפיות כדי להפחידו שאם יחטא, יחטא לעצמו.

בכסף משנה (שם) כתב שיתכן שגם הרמב"ם מסכים לתקנה זו, אלא שכתב את דין התלמוד כמנהגו, או שאולי לא שמע את תקנת הגאונים. אבל בבית יוסף (ח"מ סימן פז אות יט ד"ה וכתב) הביא מה שכתב הר"ן (רי"ף שבועות יח). שהרי"ף והרמב"ם נחלקו על התקנה שכתב רש"י, וכן כתבו הרשב"א והנמוקי" (שבועות לח:). בשולחן ערוך (ח"מ סימן פז סעיף יט) הביא את תקנת הראשונים לבטל שבועה חמורה בשם 'יש אומרים', לפי שבר"ף וברמב"ם משמע שנהגו להשיבוע כבתחילה.

דברי החתם סופר

החתם סופר (חושן משפט סימן צ) בתשובתו לרב מופלג שהתעניין במקור שאפילו שבועת אמת היא עבירה, ושגלל זה נמנעים מלהשיבוע אפילו שבועת אמת ומעדיפים להתפשר בכל דרך אפשרית כדי להימנע משבועה, הביא ראיות מדברי הגמרא המלמדות שיש להימנע משבועה בכל מקרה, אפילו שבועת אמת. והביא על כך את דברי הר"ן (שבועות כה: מדפי הר"ף ד"ה וליתב) שדן במה שנאמר בגמרא (שבועות מה.)

לגבי שבועת שכיר: מכיוון שבעל הבית טרוד בפועליו, אנו מניחים שאינו זוכר אם שילם, ולכן השכיר נשבע ונוטל. על כך הקשו בגמרא מדוע לא יתן לו בלא שבועה. וביאר הר"ן כי ההסבר בקושית הגמרא היה שמאחר שהשכיר נושא נפשו לשכרו המועט, היה ראוי לתקן שיטול בלא שבועה, שכן יש אנשים שנמנעים משבועה אפילו כשהיא אמת. מוסיף על כך החתם סופר שהשכיר העני יעדיף להשאיר את שכרו ביד בעל הבית ולא ירצה להישבע אפילו באמת, כי כך דרכם של בני ישראל להפסיד את ממונם ולעשות כל תחבולה אפשרית כדי להימנע משבועה אפילו שבועת אמת, ומנהג ישראל תורה שאין להרהר אחריו. הוא גם הביא את דברי המדרש (ויקרא רבה ו, ג) ש'בין חייב ובין זכאי למומי לא תיעול' - לשבועה לא יכניס עצמו.

במנחת יצחק (חלק ד סימן נב אות ד) הוסיף והסביר שאין זה משום חומרא, אלא מעיקר הדין, מפני החשש שיבוא לידי תקלה, כפי שמצאנו בעניין נדרים (נדרים ט:), שהכשרים אינם נודרים שמא יבוא לידי תקלה, וקל וחומר בשבועות שהן חמורות יותר, כמובא בגמרא (שם כ.) שהרגיל בנדרים סופו למעול בשבועות.

פשרה במקום שבועה

להלכה, כתב בשולחן ערוך (חושן משפט סימן יב סעיף ב) שכאשר בית דין מחייב שבועה לאחד הצדדים, הם רשאים לעשות פשרה ביניהם כדי להימנע מעונש שבועה. מקור הדברים בתוספות (סנהדרין ו: ד"ה נגמר), שם נכתב שאף שאחרי גמר דין אין עושים פשרה, במקרה של חיוב שבועה מותר להציע פשרה כדי להימנע מעונשה.

והיות שעולה מהאמור כי דעת הפוסקים היא להימנע מאוד משבועה אפילו על אמת. ומאחר שבזמננו חותמים הצדדים על שטר בוררות המסמיך את בית הדין הן לדין והן לפשרה, ומאחר שכתב בשולחן ערוך שרשאים לפשר במקום שבועה, אין משיבעים. ולאחר שחתם בעל הדין על שטר הבוררות, קיבל על עצמו את הדין ואינו יכול לתבוע שבועה.

